
תשובה בענין הכניסה למסגדים וכנסיות* (יו"ד קמ"ט-ק"נ)

שאלה מאת צבי גרץ:

- 1) האם מותר להיכנס לכנסיה או למסגד כדי להתרשם מאומנותם ומאדריכלותם?
2) האם מותר להיות נוכח בשעת התפילה בכנסיה או מסגד כדי להתרשם ולראות את התפילה?

תשובה:

א) היחס לעבודה זרה

ההלכה קבעה מכלול רחב של איסורים שמטרתם להרחיק את היהודים מעבודה זרה. כך אסרו למכור בתים לעובדי עבודה זרה (משנה עבודה זרה א' ח'), לשאת ולתת עמם לפני אידיהן [= חגיהם] (שם, א' א'-ג'), לאכול חלב, פת ושמן שלהם (שם, ב' ו'), סתם יינם [= יין שנגע בו עכו"ם ולא נודע אם כיוון בנגיעתו לשם ניסוך לעבודה זרה] או תבשיל שהכינו (עבודה זרה כ"ט ע"ב, ל"ד ע"ב, ל"ח ע"א). נוסף על איסורים מעין אלה שמטרתם להרחיק את היהודים מן עכו"ם, ההלכה אסרה גם כל הנאה מן האובייקט של עבודה זרה (עבודה זרה י"ג ע"א, י"ח ע"ב), וכן את כל הכלים המשמשים אותה.

ב) איסור הכניסה לבית עבודה זרה

ממספר מקורות עולה שיש איסור להיכנס לבית שמוקדש לעבודה זרה. 1) המשנה קובעת: בית שבנוי מתחילה לעבודה זרה – הרי זה אסור בהנאה (עבודה זרה ג' ז'). ולא זו בלבד, אלא "אבניו עציו ועפרו [של בית עבודה זרה שנפל] מטמאין כשרץ, שנא' 'שקץ תשקצנו' (ג' ו'). על כך מוסיפה התוספתא: "המכניס ראשו ורובו לבית עבודת זרה – טמא" (תוספתא עבודה זרה ו' ג', מהד' צוקרמנדל, עמ' 469).

2) בבבלי עבודה זרה ט"ז ע"ב-י"ז ע"א מסופר על התנא רבי אליעזר שנתפס על ידי הרומאים בחשד למינות ולבסוף נחון. לאחר מכן התברר למה דבר זה קרה לו –

הוא נזכר בכך שפעם כשהלך בשוק שמע "דבר תורה" ממין אחד והדבר היה ישר בעיניו. על זה אמר רבי אליעזר:

ועברתי על מה שכתוב בתורה, "הרחק מעליה דרכך" (משלי ה'ח) – זו מינות, "ואל תקרב אל פתח ביתה" (שם) – זו הרשות... וכמה? אמר רב חסדא – ארבע אמות.

מקור זה מובא להלכה בשלחן ערוך יורה דעה ק"נ:א': "מצוה להתרחק מדרך אלילים ד' אמות".

(3) בבבלי שבת קט"ז ע"א כתוב:

א"ר טרפון: אקפח את בני [לשון שבועה] שאם יבאו לידי [ספרי מינין] שאני אשרוף אותם ואת האזכרות שבהן, שאפילו אדם רודף אחריו להורגו ונחש רץ להכישו – נכנס לבית עבודה זרה ואין נכנס לבתיהן של אלו [= המינים]...

על סמך מקור זה נקבע להלכה בשלחן ערוך יורה דעה קנ"ז:ג': "מי שנתחייב מיתה מותר לברוח לבית עבודת כוכבים ולהציל את עצמו". ברור מכאן שהכניסה לבית עבודה זרה נחשבת לאיסור חמור שמותר לעבור עליו רק במקרים של פיקוח נפש.

ג) החלת האיסור על מסגד

למרות שנראה להלן שרוב הפוסקים אינם רואים בדת האיסלאם עבודה זרה, מספר פוסקים מן הזמן האחרון החילו את האיסור להיכנס לבית עבודה זרה אף על מסגדים. כך כותב ר' ישעיה שפירא מגוש עציון:

איסור הכניסה חל גם על מסגדי המוסלמים. ואף שאין הדת המוסלמית נחשבת לעבודה זרה לכל דבר, מכל מקום כיון שמסגדיהם משמשים כמקום פולחן לדת הכופרת בתורה מן השמים, בנבואת משה ושאר הנביאים ובנצחיות התורה, הרי שהנכנס לתוכם דומה למי שנכנס לבית עבודה זרה.

הרב אליעזר וולדינברג מסכם את תשובתו בנידון במילים אלה:

גם לעבודת הישמעאלים והשתחיתם לנביא השקר שלהם – דין עבודת אלילים יש לקדשיהם לכל דבר, ואם כן ברור לפי זה שגם בית המסגד שלהם שבו הם מבצעים [את] עבודתם יש לו גם כן דין של בית עבודת אלילים לכל דבר ואסור ליכנס לשם.

גם ר' נסים אשכנזי קבע כי אסור להתפלל במסגד, "שם מצאה סטרא אחרא מקום לנוח, וקן לה, ושם הרגיעה לילית, וקבעה לה קביעות גדולה".¹

ד) החלת האיסור על כניסה נוצרית

לעומת מיעוט מספר הפוסקים האוסרים כניסה למסגד, רבים הם האוסרים את הכניסה לכנסיה. דברים מפורשים נאמרו על ידי הרמב"ם בפירוש המשנה לעבודה זרה א' ד' (במהד' קאפח):

לפי שאסור בהחלט להיכנס לעיר שיש בה עבודה זרה, כל שכן לדור בה וכל שכן לסחור בה... ולפיכך צריך לדעת שכל עיר מערי האומה הנוצרית שיש להם בה "במה", כלומר, **בית תפילתם, שהוא בית עבודה זרה בלי ספק**, הרי אותה העיר אסור לעבור בה במתכוון, כל שכן לדור בה, אלא ה' מסר אותנו בידיהם שנגור בעריהם בעל כרחנו לקיים דברו "ועבדתם שם אלהים מעשה ידי אדם עץ ואבן" (דברים ד' כ"ח). **ואם כך הוא דין העיר, כל שכן דין בית עבודה זרה עצמו שכמעט אסור לראותו וכל שכן לקרב אליו, קל וחומר להיכנס לתוכו.**

יחסו של הרמב"ם אל הנצרות בא לידי ביטוי גם בהלכות עבודה זרה ט' ד' "אדומים [בכתבי יד רבים: **הנוצרים**]² **עובדי עבודה זרה הם** ויום ראשון הוא יום אידן". אין ספק שיחסו של הרמב"ם לנצרות כאל עבודה זרה נובע מיחסו לאמונת השילוש. הרמב"ם, כפילוסוף, הגדיר את האמונה באחדות האל הגדרה מחמירה. לדעתו, אין לייחס לבורא העולם תארים כמו "חנון" ו"רחום" שהרי נובע מכך ריבוי באלוהות. גם אין לומר שהאל יחד עם תארו אחד הוא, שהרי רעיון זה מופרך מיסודו ומנוגד להגיון – "וזה כעין מה שאומרים הנוצרים הוא אחד אלא שהוא שלשה והשלשה אחד" (מורה נבוכים, חלק א', פרק נ', מהד' קאפח, עמ' ע"ה). גם ר' יהודה החסיד ראה בנצרות עבודה זרה והתייחס לכניסה לכנסיה כאל חטא חמור. בספר חסידים (מהד' מרגליות, סימן תל"ה) כתוב:

איש אחד הלך בבית עבודת אלילים [= בכנסיה] ונתחרט, שאל לזקן להורות לו מה לעשות. אמר לו: באיזה יום היה? כך וכך. בכל שנה באותו יום תתענה וכן עשה. יהודי אחד הלך בחצר בית עבודה זרה [= כנסיה], כשיצא שמע בת קול שאמרה: "ואותי השלכת אחרי גוך" (מל"א י"ד:ט') והתענה כל ימיו...

ובאופן עקרוני נאמר שם בסימן תתשנ"ז: "אין ליכנס בבית עבודה זרה שנאמר גבי אליעזר 'ואנכי פינתי הבית' (בראשית כ"ד:ל"א)". כלומר, לבן פינה את הבית מעבודה זרה כדי שאליעזר יוכל להיכנס; ראה רש"י לאותו פסוק.

רבינו אליהו מלונדריש, מגדולי החכמים באנגליה במאה הי"ג, מעלה אפשרות להתיר כניסה לכנסיה אך ורק כדי לקצר את הדרך:

מכאן נראה לומר היתר גמור ומצוה לעשות עבודה זרה קפנדריא [= קיצור הדרך] שהרי בזיון הוא מדנאסר לעשותו בהר הבית או בבית הכנסת, אם לא נחמיר לשקצה [ו]לתעבה שלא ליהנות ממנה (פירושי רבנו אליהו מלונדריש ופסקיו, ירושלים, תשט"ז, עמ' קל"א).³

גם הרב אברהם דנציג פסק בראשית המאה הי"ט:

כיון דבית עבודה זרה אסור בהנאה, אם כן אסור ליכנס לתוכה ואפילו לישב בצילה אבל לעבור בצילה מותר, ומצוה להתרחק שלא ילך נגד הפתח בתוך ד' אמות ואסור לשמוע הכלי שיר ולהריח הריח ולהסתכל בנויה וכל שכן בעבודה זרה עצמה, ואם צריך לילך דרך שם ישמור את עצמו שלא יהנה... (חכמת אדם פ"ד:ט"ז).⁴

בשו"ת ציץ אליעזר הנ"ל, נשאל הרב אליעזר וולדינברג אם מותר להיכנס בטיול לכנסיה או למסגד. הוא אוסר את שניהם ואף מציין זכרון מילדותו:

וזכרני עוד מימי קטנותי דכשהיו צריכים לעבור על יד כנסיה מובהקת שלהם היו המבוגרים מאיצים בנו לא להסתכל לשם ולמהר לעבור, ובדרך המהירות לומר שלש פעמים "שקץ תשקצנו [ותעב תתעבנו כי חרם הוא]" (דברים ז':כ"ו).

כמו כן, מנהג נפוץ היה במזרח אירופה לירוק על יד כנסיה. הרב חיים דוד הלוי (בחלק א') אוסר כניסה לכנסיה מטעמי עבודה זרה. בחלק ט' הוא גם כותב דברים קשים על הנצרות:

לעם ישראל חשבון ארוך ונוקב עם הנצרות כדת. לא זו בלבד משום שבשמה נשפך דם רב מישראל, וגם השואה הנוראה בה נטבחו ששה מליונים מישראל אף היא תוצאה מיחסה ההיסטורי של הנצרות ליהודים, אלא גם ובעיקר משום שהנצרות עיוותה את יסודות היהדות (שממנה הורתה ולידתה) עד לבלי היכר. את האמונה התמימה בה' אחד ושמו אחד, שיבשה באמונת השילוש, ובמחי יד עקרה את כל אותן מצוות ודרכי הנהגת היהדות על פי הברית אשר כרת ה' עם עמו בצאתו ממצרים (עמ' ס"ג-ס"ד).

הרב עובדיה יוסף, בכמה מתשובותיו, מביא שורה ארוכה של פוסקים שאוסרים כניסה לכנסיה, וביניהם הרב דוד זילברשטיין (ירושלים, המאה הי"ט) בספר שבילי זהב (סי' קנ"ד) שרואה בכניסה לכנסיה איסור תורה.

הרב משה פינשטיין קובע "שאסור אף ליכנס רק להביט בצורות שהיו ידועין שרק לנוי נעשו", על סמך ההלכה שדברים שנעשו לנוי של עבודה זרה אסורים בהנאה כמו אובייקט העבודה זרה עצמה. משמעותיים במיוחד דבריו האחרונים: וגם לבד האיסור, דבר השחתה הוא באמונה ודעות שיהיה רצון לילך לשם... שכל הענין נעשה להסית ולהדיח [= את היהודים] בהתקרבות, שזה ודאי הוא דבר אסור לעשות רצונם ולהתקרב להם, ולכן חס ושלום מלילך לשם.

לבסוף, הרב פריהוף מהתנועה הרפורמית אוסר השתתפות אקטיבית של יהודים בתפילה נוצרית, כיוון שהפולחן לשילוש הוא בגדר "שיתוף" שאסור על יהודים (ראה להלן). מצד שני, מתיר הרב פריהוף השתתפות פאסיווית בחגיגות שאין בהם צד פולחני מובהק כגון מסיבות חג המולד בבית הספר.

ה) היחס לאיסלאם בהלכה

השאלה אם מותר או אסור להיכנס למסגד תלוי בשאלה אם יש לראות בפולחן של האיסלאם עבודה זרה. ישנן כמה עדויות על התייחסות של חכמים לאיסלאם כאל עבודה זרה. במדרש לקח טוב שנכתב על ידי ר' טוביה ב"ר אליעזר סביב שנת 1100 אנו מוצאים:

"אבדת עם כמוש" (במדבר כ"א:כ"ט) – זה כמוש שיקוף אשר במדבר, והוא אבן שחורה, דמותה כדמות אשה שחורה, והיא בתוך הבמה, והיו הולכים אליה להשתחוות לה מואב וכל סביבותיה... והוא בלשון ישמעאל "מכה" (Mecca), עבודה זרה שהיא במדבר, והולכים אליה עמים רבים... (כרך ב', עמ' 250).

נראה שבא לידי ביטוי כאן תפיסה שלפיה המוסלמים עובדים את האבן השחורה שבתוך ה־Ka'ba [= הבנין הפנימי] בעיר מכה⁵ ועבודתם היא עבודה זרה. יתכן שיש רמז לתפיסה דומה בחידושי הר"ן לסנהדרין ס"א ע"ב (עמ' קכ"ו):

ולמדנו מכאן שהקדושים של הכותים [= הקדושים של הנצרות] וגם המשוגע של הישמעאלים [= מוחמד] אף על פי שאין טועין אחריהם לעשותן אלוהות, הואיל ומשתחווים לפניהם השתחוואה של אלוהות, דין עבודת אלילים יש להן לכל דבר איסור של עבודת אלילים, שלא בהידור לבד הם משתחווים פניהם, שאין הידור למתים, אלא כענין עבודה של אלוהות היא עבודתן.⁶

וכן מוסר המאירי:

ישמעאלים הללו יש מי שאומר עליהם שאינם עובדי עבודה זרה ודנים אותם כגר תושב ואין מגעם [ביין] אוסר בהנאה... ומכל מקום חכמי ספרד חולקין בה⁷ שהרי מצינו בפרק ראשון (עבודה זרה י"א ע"ב) שהוא מונה בכלל עבודות זרות נישא **שבערביא** (בית הבחירה לעבודה זרה, מהד' סופר, עמ' 214).

לעומת דעות אלה, רוב רובם של פוסקי ההלכה שוללים את הגדרת האיסלאם כעבודה זרה. המפורסם מביניהם הוא הרמב"ם. ראשית, יש לציין את איגרת השמד שכתב הרמב"ם לתושבי מרוקו בעקבות פוסק אלמוני שפסק שעל היהודים לסרב להתאסלם אפילו במחיר חייהם כיוון שמדובר בעבודה זרה. העובדה שהרמב"ם התנגד לפסק זה ובא להגנת הקהילה היהודית מרמזת על יחס סובלני לדת האיסלאם.⁸ דברים ברורים ומפורשים כתב הרמב"ם בתשובה לשאלה מאת עובדיה הגר, אדם שהתגייר מן האיסלאם (תשובות הרמב"ם, מהדורת בלאו, סימן תמ"ח, עמ' 726): **"אלו הישמעאלים אינם עובדי עבודה זרה כלל, וכבר נכרתה מפייהם ומליבם והם מיחדים לאל יתעלה יחוד כראוי, יחוד שאין בו דופי..."**. כמו כן פסק הרמב"ם במשנה תורה (הלכות מאכלות אסורות י"א:ז): **"וכן כל גוי שאינו עובד עבודה זרה, כגון אלו הישמעאלים, יינם אסור בשתיה ומותר בהנאה וכן הוורו כל הגאונים"**. גישת הרמב"ם נתקבלה על ידי בעל הטור (יורה דעה סימן קכ"ד):

כתב הרשב"א כבר ביארנו שגר תושב שקיבל עליו שבע מצוות [בני נח] יינו מותר בהנאה, **לפיכך יש מהגאונים שהתירו יינן של הישמעאלים בהנאה, שהדבר ידוע שאינן עכו"ם, וכן כתב הרמב"ם...**

וכן פסק הט"ז ביורה דעה קכ"ד, ס"ק ד'. מן הפוסקים מן הזמן האחרון יש לציין את הרב חיים דוד הלוי (חלק ט', סימן י"ג) והרב עובדיה יוסף (יביע אומר, כרך ז', סימן י"ב). שניהם קובעים במפורש שאין לראות באיסלאם עבודה זרה ושאינן איסור כניסה למסגד.

ו) היחס לנצרות בהלכה

האיסור של כניסה לכנסייה מבוסס על היחס לנצרות כאל עבודה זרה. מן הראוי איפוא לבדוק את היחס לנצרות שבא לידי ביטוי במקורות ההלכתיים. בתקופת המשנה והתלמוד אנו מוצאים התייחסות אחת ברורה לנוצרים כאל עובדי עבודה זרה.⁹ במשנה עבודה זרה א' א' יש איסור על משא ומתן עם עובדי עבודה זרה בימי אידיהן. בבבלי עבודה זרה ז' ע"ב כתוב בדפוסים: **"אמר רב תחליפא בר אבדימי אמר שמואל: יום א' לדברי ר' ישמעאל לעולם אסור"**. אבל בכתבי היד הגירסא המקורית היא: **"נוצרי לדברי ר' ישמעאל לעולם אסור"**.¹⁰

בימי הביניים ראו חכמים רבים בנצרות עבודה זרה. כבר הזכרנו מספר חכמים שנקטו בעמדה זו לעיל בסעיף ד'. הרמב"ם קבע במפורש כי הנצרות היא עבודה זרה, בפירושו למשנה עבודה זרה א'א':

ודע שזו האומה הנוצרית הטוענים טענת המשיח... כולם עובדי עבודה זרה, ואידיהן כולם אסורים, ונוהגין עמהם בכל התורה כדרך שנוהגין עם עובדי עבודה זרה...

הוא גם פסק כך בהלכות עבודה זרה ט'ד: שציטטנו לעיל. כמו כן, בהלכות מאכלות אסורות י"א:ז', לאחר הגישה המקילה לישמעאלים שהובאה לעיל, הוא פוסק: **"אבל הנצרים עובדי עבודה זרה הן וסתם יינם אסור בהנייה"**.¹¹ האיסורים על קיום מסחר עם נוצרים לא התקיימו בפועל באשכנז וצרפת והחכמים שם באו להצדיק את המציאות הזאת מבחינה הלכתית. הם העלו לפעמים את האפשרות שאין לראות בנצרות עבודה זרה, אך עשו זאת רק באופן נקודתי וכשיקול אפשרי אחד מתוך מספר שיקולים. (גם לא תמיד ברור אם באמת התכוונו לומר שאין לראות בנצרות עבודה זרה; ראה להלן.) כך הגיב רבינו גרשום ל"חבר" שהורה שלא לישא וליתן באידיהן של גוים:

אבל בישראל נהגו לישא וליתן באידיהן של גוים ואין לנו לאסור עליהן. "מוטב שיהיו שוגגין ואל יהיו מזידין" (ביצה ל' ע"א ועוד) לפי שפרנסתם תלויה בסחורתם ורוב ימות השנה יום אידם הם...

והוא מיקל בין השאר על פי חולין י"ג ע"ב:

"דאמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן: גוים שבחוצה לארץ לאו עובדי עבודה זרה אלא מנהג אבותיהם בידיהם". ואנו בחוצה לארץ, וכיון דאין עובדין עבודה זרה, אין לנו לאסור שלא לישא וליתן ביום אידם... (תשובות רבינו גרשום מאור הגולה, מהד' אידלברג, עמ' 75-77).

כלומר, רגמ"ה הסתמך על אותו כלל במסכת חולין כדי למנוע נזק כלכלי חמור. המשנה הראשונה במסכת עבודה זרה קובעת שאסור לשאת ולתת עם עובדי כוכבים שלושה ימים לפני חגיהם. איסור זה נובע מן החשש שמא יודה הנכרי לעבודה זרה על העיסקה עם היהודי ונמצא שהיהודי גרם לפולחן של עבודה זרה. בהקשר זה כותבים בעלי התוספות (עבודה זרה ב' ע"א, ד"ה אסור):

וקשה, על מה סמכו העולם לשאת ולתת ביום איד העבודת כוכבים עמהם... לכך נראה דטעם ההיתר משום דעכו"ם שבינוני קים לן בגוייהו דלא פלחו לעבודת כוכבים [= ברור לנו שהם לא עובדים עבודה זרה]... אי נמי יש לסמוך אההיא דתנא בירושלמי על מתני' דאסור לשאת ולתת תני: במה דברים אמורים, בעובד כוכבים שאינו מכירו, אבל בעובד כוכבים שמכירו מותר מפני שהוא כמחניף [= לשם נימוס ולא לשם עבודה זרה]...

ורבינו תם היה מפרש אסור לשאת ולתת עמהם דוקא במידי דתקרובת ולא איירי כלל בלקנות... דלא אסרו אלא למכור דוקא מידי דתקרובת... ולפי פירוש רבינו תם אין לתמוה על מנהג העולם שאפילו אם היו מחזיקין אותם כעובדי עבודת כוכבים שהרי אינם עושים שום תקרובת...

אנו רואים שבעלי התוספות "מגייסים" הסברים שונים ומגוונים כדי להצדיק את המצב הקיים – משא ומתן עם הנוצרים. לכאורה מעלים כאן בעלי התוספות את האפשרות שאין לראות בנוצרים עובדי עבודה זרה; למעשה יתכן שהכוונה אינה אלא שהנוצרים אינם אדוקים כל כך ולכן אין סיבה לחשוש שילכו לכנסיה להודות לאלוהיהם. והשווה טור יורה דעה סוף סימן קמ"ח: "והאידינא כתב הרשב"ם בשם רש"י שהכל מותר דלאו עובדי אליל הם ולא אזלי ומודי".

הפירוש הנ"ל של בעלי התוספות הוא חשוב מאד מכיוון שהוא שימש בסיס לפירושים מנוגדים לגבי עמדת התוספות כלפי הנצרות. הגמרא בסנהדרין ס"ג ע"ב קובעת ש"אסור לאדם שיעשה שותפות עם העובד כוכבים שמא יתחייב לו [העכו"ם] שבועה ונשבע לו בעבודת כוכבים שלו, והתורה אמרה (שמות כ"ג:י"ג) 'לא ישמע על פיך'. במילים אחרות, אם יתפתח סכסוך בין השותפים יתבקש הנוצרי להישבע בעבודה זרה ועל כך תהיה ליהודי אחריות עקיפה. בימיהם של בעלי התוספות היו יהודים רבים וטובים שהיו בשותפות עסקית עם נוצרים ושלא חששו להלכה זו. מבין ההצדקות למצב זה נמצא בספר תולדות אדם וחווה של רבנו ירוחם (נתיב י"ז, ה', קנ"ט ע"ג) ציטוט של ר"י הזקן שנסבירו לפי פירושו של פרופ' יעקב כ"ץ:¹²

כי יש היתר אחר כי נשבעין בקדשים שלהם הנקרא "עון גליון" [= הברית החדשה] ואין תופסין בהם אלוהות, ואף על פי שמזכירין שם שמים, וכוונתם לישו הנוצרי, מכל מקום אין מזכירין שם עבודה זרה [= אין מזכירים את שמו של ישו בשבועתם], וגם דעתן לעושה שמים וארץ [ולא רק לישו]. ואף על גב דמשתפין שם שמים ודבר אחר [שמתכוונים לישו בנוסף לעושה שמים וארץ], לא מצינו שאסור לגרום לאחרים לשתף, וגם משום "ולפני עור לא תתן מכשול" (ויקרא י"ט:י"ד) ליכא, דלא הוזהרו בני נח על השיתוף.

לפי פירושו של כ"ץ, בא לידי ביטוי כאן יחס מיוחד כלפי הנצרות. הנוצרים עובדים גם את ישו, שהוא בכלל עבודה זרה, וגם עושה שמים וארץ. מצב מיוחד זה מבדיל אותם מכל עובדי עבודה זרה שלא עובדים את הבורא כלל. הנוצרים, אם כן, נכנסים לקטגוריה של "שיתוף": "כל המשתף שם שמים ודבר אחר נעקר מן העולם שנאמר (שמות כ"ב:י"ט) 'בלתי לה' לבדו'" (סנהדרין ס"ג ע"א). הגמרא מביאה כדוגמא של שיתוף את דברי בני ישראל לגבי העגל, "אלה אלהיך ישראל אשר העלוך מארץ מצרים" (שמות ל"ב:ח), ומפרשים שבני ישראל עבדו גם את ה' וגם

את העגל. אך בני נח לא הוזהרו על ה"שיתוף", ולכן יהודי שגורם לבן נח לעבוד את השם במשותף עם עבודה זרה אינו חוטא. מכאן עולה עמדה פרדוקסלית: הנוצרים אינם עוברים על האיסור של עבודה זרה שבשבע מצוות בני נח למרות שהם אכן עובדי עבודה זרה. האיסור שבשבע מצוות בני נח, לפי הפירוש הנ"ל, מתייחס לעבודה זרה "טהורה", ומכיוון שהנוצרים עובדים גם את עושה שמים וארץ הם אינם עוברים על שבע מצוות בני נח. פירוש זה הוא בוודאי חידוש שבא להתיר שותפות עם נכרים (ובניגוד לדעת הרמב"ם בהלכות מלכים ט'ב': "כל עבודה זרה שבית דין של ישראל ממתין עליה (יהודים) – בן נח נהרג עליה") אך עדיין הנוצרים נחשבים עובדי עבודה זרה.

יש לציין כי יש גירסא המקבילה לזו שבספר אדם וחיה בתוספות לסנהדרין ס"ג ע"ב ד"ה אסור. גירסא זו שונה במקצת וניתן, אולי, להבין את הדברים אחרת:

מכל מקום בזמן הזה כולן **נשבעים בקדשים שלהן** ואין תופסין בהם אלהות. ואף על פי שמה שמזכירין עמהם שם שמים וכוונתם לדבר אחר – מכל מקום אין זה שם עבודה זרה. גם דעתם לעושה שמים. ואף על פי שמשתפין שם שמים ודבר אחר לא אשכחן דאסור לגרום לאחרים לשתף...

בגירסא זו אין זכר לספר ברית החדשה ולכן ניתן להבין שהנוצרים נשבעים **בקדושים** שלהם (saints). הבדל שני הוא שלא נאמר כאן "אין מזכירין שם עבודה זרה" אלא נאמר, "אין זה שם עבודה זרה. גם דעתם לעושה שמים". ניתן לפרש שאכן מזכירים את ישו, אלא שישו אינו שם עבודה זרה כיוון שהכוונה לעושה שמים. לפי פירוש זה, המילים "ואע"פ שמשתפין שם שמים ודבר אחר" מתייחסות לא לעבודת ה' ועבודת ישו כשתי ישויות, אלא לכך שנשבעים לישו המזוהה עם בורא העולם, וגם לקדושים שלהם. האיסור של שיתוף מתייחס לא לעבודת ה' ולישו הנחשב כאל נפרד, אלא ל**שבועה** לה' ועוד ישות שאינה נחשבת לאל. למוכן זה של איסור "שיתוף" ניתן להשוות את דברי הרמב"ם בהלכות שבועות י"א:ב':

ואסור להישבע לדבר אחר עם שמו וכל המשתף דבר אחר עם שם הקב"ה **בשבועה נעקר מן העולם** שאין... מי שראוי לחלוק לו כבוד שנשבעין בשמו אלא האחד ברוך הוא.¹³

אם פירוש זה נכון, יוצא שתוספות כלל לא התייחסו לענין השילוש, והריבוי בתוך האלהות הנוצרית כלל לא הטריד אותם. הם העלו במפורש את האפשרות שיש לראות בנצרות עבודה לעושה שמים. (השווה גם לדברי הרמ"א לאו"ח קנ"ו שנביא להלן.)

דברים ברורים ועקביים על כך שאין לראות בנוצרים עובדי עבודה זרה נאמרו לראשונה על ידי ר' מנחם המאירי שחי בפרובאנס במאות הי"ג-הי"ד.¹⁴ המאירי הבחין בין האומות שבימי התלמוד, שהיו עובדי עבודה זרה, לבין בני דורו שהוא כינה "**האומות הגדורות בדרכי הדתות**". כך הצדיק המאירי את הנוהג לתת מתנות

לגוים (דבר האסור לפי עבודה זרה כ' ע"א) באומרו: "הא כל שהוא מן האומות הגדורות בדרכי הדתות ושמודות באלהות אין ספק ש... מותר וראוי" (בית הבחירה לעבודה זרה, עמ' 46). כמו כן הוא מצדיק עבירה על האיסור להעמיד בהמות בפונדקאות של נכרים מפני שחשודין על הרביעה (עבודה זרה כ"ב ע"א) באומרו:

וכבר התבאר שדברים אלו נאמרו לאותם הזמנים שהיו אותם האומות מעובדי אלילים והיו מזהמים במעשיהם ומכוערים במדותיהם... אבל שאר אומות שהם גדורים בדרכי הדתות ושהם נקיים מכיעורים שבמידות הללו... אין ספק שאין לדברים הללו מקום להם כלל... (שם, עמ' 53).

המאירי אף קובע שאומות אלה "מאמינים במציאותו יתברך ואחדותו ויכולתו, אף על פי שמשבתשין בקצת דברים לפי אמונתנו" (בית הבחירה לגיטין, עמ' 246). הנצרות נתפסת, איפוא, על ידי המאירי כאמונה מונותיאסטית אף על פי שהם משבשים אמונה זו במקצת.

במאות הי"ז-הי"ח רווחת היתה ההשקפה שאמונת השילוש אמנם אסורה על היהודים, שמצווים על אמונת ייחוד מוחלטת, אך כשרה לשאינם יהודים.¹⁵ הבחנה זו התבססה על דברי התוספות שלא הוזהרו בני נח על השיתוף. חלק מן הפוסקים הבינו את התייחסותם של התוספות לבעיית השיתוף כהתייחסות לאמונת השילוש הנוגדת את עיקרון אחדות האל. פוסקים אלה הבינו שמותר לבני נח להאמין בריבוי באלוהות ולכן אין לראות באמונה הנוצרית בשילוש עבודה זרה. זכר להבחנה בין עובדי עבודה זרה הקדומים לבין הנוכרים של "האידינא" נמצא כבר בדברי המחבר בשלחן ערוך יורה דעה קמ"ח:י"ב: "יש אומרים שאין כל דברים אלו אמורים אלא באותו זמן, אבל בזמן הזה אינם בקיאים בטיב אלילים. לפיכך מותר לשאת ולתת עמהם ביום חגם ולהלוותם וכל שאר דברים". (דברים אלה מובאים גם בטור בשם הרשב"ם.)

נעין עתה בדברי הרמ"א באורח חיים קנ"ו:

ויש מקילין בעשיית שותפות עם הכותים [= הגוים] בזמן הזה משום שאין הכותים בזמן הזה נשבעים בעבודת אלילים, ואף על גב דמזכירין העבודה הזרה, מכל מקום כוונתם לעושה שמים וארץ אלא שמשותפין שם שמים ודבר אחר ולא מצינו שיש בזה משום "לפני עור לא תתן מכשול" דהרי אינם מזהרים על השיתוף.¹⁶

אם לא היה ברור לנו איך לפרש את דברי התוספות לעיל, כאן הדברים חד-משמעיים. לפי הרמ"א, "אף על גב דמזכירין העבודה הזרה [= ישו] כוונתם לעושה שמים וארץ". לדעתו, הנוצרים אכן מזכירים את ישו בשבועותיהם אלא שאין בכך פגם. הרמ"א הבין כנראה שהנוצרים מזהים את ישו עם בורא שמים וארץ ואינם עובדים אותם כשתי רשויות.

עמדה דומה לזו אנו מוצאים בדברי ר' משה רבקה, בעל באר הגולה, על שלחן ערוך חושן משפט תכ"ה:ה'. על ההלכה שאסור להציל עכו"ם ממוות הוא כותב:

לא אמרו חז"ל דבר זה אלא על העכו"ם שהיו בזמניהם שהיו עובדי כוכבים ומזלות ולא היו מאמינים ביציאת מצרים ובחידוש העולם, אבל אלו הגוים אשר אנחנו אומה ישראלית חוסים בצל שלהם ומפוזרים ביניהם הם מאמינים בחידוש העולם וביציאת מצרים ובעיקרי הדת וכל כוונתם לעושה שמים וארץ כמו שכתבו הפוסקים... לא די שאין איסור להצילן אלא אפילו אנחנו מחוייבים להתפלל בשלומם...

הרב אפרים כהן, בעל שו"ת שער אפרים (סימן כ"ד), מעיד בסוף המאה הי"ז כי רבים "אומרים שאין בן נח מוזהר על השיתוף כגון לעבודת אלילים שעובדים אמונת השילוש" (אבל הוא בעצמו רואה בנצרות עבודה זרה של ממש). עדות דומה אנו מוצאים בספר שאילת יעב"ץ לר' יעקב עמדין, במאה הי"ח (חלק א', סימן מ"א): "שכל ישראל חושבים אותם לבלתי עובדי עבודה זרה, וכן אמרו רז"ל גוים שבחרו"ל אינן עובדי עבודה זרה אלא מנהג אבותיהם בידיהם". וכן אמר לפניו ר' שמואל בן יוסף בעל עולת תמיד, בסוף המאה הי"ז (או"ח קנ"ו):

דאין הכותים [= הגוים] מוזהרין על השיתוף, כלומר, כשאומרים דזה למעלה מזה [= פן אחת של האלוהות למעלה מן אחרת] ואינם פוגמים ביחוד ה' יתברך. אמנם, אם פוגמים ביחוד ואומרים שנים הם, זה בכלל עבודה זרה וגם בן נח מוזהרין על כך.

כאן ברור שיש הצדקה תיאולוגית לאמונת השילוש לנוצרים – כיוון שאין בה פגיעה באמונת הייחוד. כמו כן, בספר יהודה יעלה (של ר' יהודה אסאד, הונגריה, המאה הי"ט, יורה דעה סימן ק"ע) דן המחבר במקרה שהנוצרים דורשים מן היהודים להדליק נרות לכבוד חגם כשיוצאים ומסתובבים בצלמים ופסלים. הרב מתיר ואומר: "וגם בזמן הזה לא עובדי עבודה זרה הן – לא מקרי אליל שלהם עכו"ם".

דברים מפורשים בזכות הנצרות נאמרו על ידי הרב יעקב עמדין בפירושו לפרקי אבות (פרקי אבות עם ארבעה פירושים מגאוני ארץ, וורשא, תר"ך, עמ' ל"א). באבות ד':י"ד נאמר ש"כל כנסיה שהיא לשם שמים סופה להתקיים". על סמך זה מסביר ר' יעקב עמדין את הצלחת האיסלאם ובמיוחד את הצלחת הנצרות:

כי בערך [= בהשוואה ל] אומות העולם אשר היו לפניהם שלא הכירו את ה', וכפרו בעיקר, ועבדו עץ ואבן, ולא ידעו אלוה בעל יכולת מוחלט בעולם, ולא שכר ועונש וגמול העולם הבא – תיקרא [כנסית] גם הוא לשם שמים, לפרסם האלוהות בעמים ובמרחקים יזכרוהו, להודיע שיש שליט בשמים ובארץ, מושל ומשגיח, משכיר ומעניש [וקיבלו עליהן שבע מצוות מלבד הרבה מידות טובות שאישרו וקיימו על עצמן]... וכהנה רבות

עמהם משרשי האמונה אשר קיבלו מאיתנו ונתוודעו על ידם דברים יקרים הללו... על כן נתקיים בידם דבר [כנסייתם] עד עתה, כי נתנו כבוד לה' אלהי ישראל ולתורתו והודיעו כבודו בגוים אשר לא ידעוהו ולא שמעו את שמעו... **ואם משתפים שם שמים ודבר אחר, לא במרד עשו כן, מנהג אבותיהם בידיהם. וכבר אמרו רז"ל שלא נצטוו בני נח על השיתוף...**

ר' יעקב עמדם מבחין כאן בבירור בין שבע מצוות בני נח, ובכללן איסור עבודה זרה, שהנוצרים מקבלים, לבין ה"שיתוף" שבני נח אינם נזהרים עליו. נמצאנו למדים שלדעתו אין הנוצרים עובדי עבודה זרה.

הרב מרדכי הלוי הורוויץ, רבה של פרנקפורט על נהר מיין, נשאל בשנת 1891 אם מותר ליהודים להיענות לבקשת הקתולים בעירם ולתרום כספים לבנין כנסייתם. בתשובה שלו הוא דוחה דברי פוסקים שמצמצמים את משמעות דברי התוספות ומפרשים שלא התכוונו אלא לומר **ששבועת** הנוצרים אינה מהווה עבודה זרה אך **עבודתם** היא אכן עבודה זרה. כוונתו לדברי ר' יונה לנדסופר שאימץ את הפירוש המצמצם של דברי התוספות כיוון שהוא שלל אפשרות של חלוקה בסיסית בין עבודה זרה ו"שיתוף". ביסוס לדבר מצא בדברי הרמב"ם בהלכות עבודה זרה פרקים א' וב' המתארים את התהוות העבודה הזרה בעולם. מתיאורו עולה ששיתוף הוא עבודה זרה ושגם בני נח מצווים על כך.

נחלק את תגובת הרב הורוויץ לשלש נקודות: (א) הרב הורוויץ מביא את דברי ר' יוחנן בסנהדרין ס"ג ע"א ביחס לדברי בני ישראל בחטא העגל (שמות ל"ב:ד'), "אלה אלהיך ישראל אשר העלוך מארץ מצרים". על ענין זה אומר ר' יוחנן: "אלמלא וי"ו שב'העלוך' נתחייבו רשעיהם של ישראל כליה"; ומסביר רש"י שם, ד"ה אלמלא: "דהא לא כפרו בהקב"ה לגמרי שהרי שיתפוהו בדבר אחר". מכאן מסיק הרב הורוויץ שיש הבדל ברור בין עבודה זרה ושיתוף. (ב) את דברי הרמב"ם בהלכות עבודה זרה מסביר הרב הורוויץ כדברי חכמה הנועדים להסביר איך נולדה עבודה זרה בעולם. הרמב"ם הסביר כי בימי אנוש התחילו לעבוד הן את ה' והן את יצוריו, ומ"שיתוף" זה הגיעו לשכחת ה' ולעבודת כוכבים בלבד. אין איפוא הלכה המזהה את השיתוף עם עבודה זרה, אלא **דברי חכמה** בלבד. מדברי הרמב"ם (הלכות יסודי התורה א':ה'-ו') שידיעה מונותיאיסטית היא מצוות עשה, מסיק הרב הורוויץ שהדרישות לאמונה מונותיאיסטית טהורה מכוונות לישראל בלבד. (ג) הרב הורוויץ מסתמך גם על דברי הש"ך ביורה דעה קכ"ט ס"ק כ"ה. הנידון הוא היתר ההנאה בסתם יינם של ישמעאלים. הש"ך מסביר שהכוונה ל"ישמעאלים, והוא הדין לשאר **עובדי כוכבים בזמן הזה**". הרב הורוויץ מדגיש כי לגבי ה"ישמעאלים" כתב הרמב"ם בפירוש שאינם עובדי עבודה זרה, "והש"ך שהוסיף 'והוא הדין לשאר נכרים' בודאי את טעמיה דרמב"ם משייך גם אשאר נכרים, דהיינו על אותן העמים שאנחנו שוכנים בתוכם". לאחר שהוא מוכיח שהנצרות איננה עבודה זרה הוא מתיר ליהודים לתרום לבנין הכנסיה:

ופשוט אצלנו שאין כאן שום איסור כלל, וכיון שאיסורא ליכא ממילא הדין עם ידידי נ"י שמצוה נמי איכא, היינו מצוות קידוש שמו הגדול... על ידי עמו ישראל ויראו כל עמי הארץ שאנחנו יהודים נאמנים עתידים בכל שעה למסור את נפשנו באהבה בעד קידוש השם... וכולנו מודים שכל מי שאינו ישראל יוכל להיות אחד מחסידי וגדולי עולם ובני עולם הבא אם ישמור את שבע מצוות בני נח כאשר ניתנו לכל העולם כולו...¹⁷

דברים דומים אנו מוצאים בדברי הרב הראשי ר' יצחק אייזיק הלוי הרצוג שנפטר בשנת 1959 (עמ' 138):

שבני נח לא הוזהרו על השיתוף – ומכיון שמנו רבותינו ז"ל בראש שבע המצוות איסור עבודה זרה, ומכיון שהוכח, מאידך גיסא, שעל השיתוף לא הוזהרו, הוה אומר שהעבודה בשיתוף, כלומר, העבודה בבת אחת לאל היחיד... בצירוף אליו... כח הגוף או אחת מתופעות הטבע, או איש שהדמיון שהלך שובב העלהו לדרגת אלוה, באופן שהראשון עיקר והשני טפל, אפילו אם זו עבודה זרה לישראל לחייב עליה מיתת בית דין או מיתה בידי שמים, אין הדבר כן לבני נח שעליהם לא נאסרה כלל. ולפי זה יצאו מכלל עובדי עבודה זרה, וכל מה שנאמר על המושלמים סובב גם עליהם.

לבסוף, נציין את תשובתו של הרב המסורתי אליוט דורף משנת 1990, שנשאל האם מותר לאפשר לנוצרים לקיים תפילות בתוך בנין של בית כנסת. הרב דורף סבור שהשכרת מקום בבית הכנסת לתפילה נוצרית איננה מסייעת לעובדי עבודה זרה כי המאירי ותוספות ותומכיהם צדקו מבחינה פילוסופית שהנצרות היא שיתוף ולא עבודה זרה. אפילו קתולים המייחסים כח מאגי לחפצים קדושים מאמינים בסופו של דבר באלהי ישראל. אנו כמובן חולקים על דרכם, אבל טעות היא לומר שהם עובדי עבודה זרה (עמ' 12).

נראה שרוב הפוסקים שהבאנו כאן השתמשו במלים "אין בני נח מצווים על השיתוף" כדי להוציא את הנצרות מכלל עבודה זרה. האמונה בריבוי פנים באלוהות אינה נכונה אך איננה בגדר עבודה זרה. נראה, איפוא, כי גישתם של פוסקים אלה דומה לגישת המאירי. מצד שני, יש פוסקים שביקשו לשלול מן הנצרות מעמד של עבודה זרה כדי לסלק הרבה מן המגבלות ההלכתיות הכרוכות בה, וגם להשאיר את מעמדה כעבודה זרה על כנה כדי לשמור על המחיצה החברתית המפרידה בין יהודים ונוצרים. פוסקים אלה קבעו שהנצרות אמנם איננה עבודה זרה לנוצרים, אך ליהודים לא זו בלבד שהיא אסורה, אלא שהיא בגדר עבודה זרה לכל דבר. פוסקים אלה גם נוקטים בניסוחים מעורפלים כדי להגיע לאותה מטרה. הנוצרים אינם עובדי עבודה זרה ממש, אך בכל זאת הם נחשבים כעובדי עבודה זרה. זאת גישתו, לדוגמא, של הרב עובדיה יוסף:

ובשו"ת בנין ציון חלק א' (סימן ס"ג) נשאל, אם מותר לקנות בית ששימש לכנסיה של נוצרים על מנת להופכו לבית כנסת לתורה ולתפילה. והשיב לאסור, שאף על פי שבני נח לא נצטוו על השיתוף ולא נשתמשו בכנסיה לשם עבודה זרה ממש, מכל מקום הרי התפללו בה לאליל שלהם, והאומר לעבודה זרה "אלי אתה" והמקבל לאלוה אפילו שלא בפניו נחשב לעובד עבודה זרה. ועוד, שמה שבני נח אינם מצווים על השיתוף, לא יועיל הדבר לישראל שמצווים על השיתוף, ולגבי ישראל נחשבים כעובדי עבודה זרה ממש (יחיה דעת, חלק ד', עמ' רל"ו-רל"ז בהערה).

גישה קבלית יותר אנו מוצאים בשו"ת חיים ביד לר' חיים פלאגי' (יורה דעה סימן כ"ו):

ואל יקחך לבך לומר דבזמן הזה ליכא עבודה זרה כדכתבו הפוסקים לכמה מילי, דזהו לגבי הגוים דאין לדונם לעובדי עבודה זרה, אכן בית טפילתם מקום מוכן לפורענות דמקטרין ועושים עבודתם זכר לעבודה זרה של קדמונים. תינח דאינו עבודה זרה ממש, נקוט מיהא פלגא, דמידי סרך טומאה וסטרא אחרא לא פלט [= תנוח (דעתך) שאינו עבודה זרה ממש, אך אחוז בכל אופן חצי (ענין) שמסרך טומאה וסטרא אחרא לא נטהר] ובפרט כשהנכנס הוא ישראל זרע קדש דהחיצונים [= המזיקים, רוחות הטומאה] דבקים בו כמי שנכנס למקום הדבורים, וזה פשוט וברור ושכלי, וצריכים טבילה ומלקות, ולתת מלבושים שנכנסו בהם לעניים מרודים דתיהוי להו כפרה.

סיכומו של דבר, ניתן לזהות לפחות שלוש עמדות ביחס למעמדה ההלכתי של הנצרות: (א) יש הרואים בנצרות עבודה זרה של ממש (הרמב"ם וההולכים בעקבותיו); (ב) יש השוללים זיהוי בין הנצרות ועבודה זרה מכל וכל אך רואים בה שיבוש באמונה (המאירי והדומים לו); (ג) יש המוציאים את הנצרות מכלל עבודה זרה רק לנוצרים, ואילו ליהודים היא נשארת בגדר עבודה זרה.

ז) הלכה למעשה

ביחס למסגד נראה פשוט שמותר להיכנס לשם כיוון שאין שום סיבה לראות באיסלאם עבודה זרה. רוב רובם של הפוסקים קבעו שאין האיסלאם עבודה זרה ושמותר לבקר במסגדים. אף לא מצאנו הגבלה כלשהי על היתר זה, ולכן מותר גם להיכנס לשם בשעת התפילה. ביחס לנצרות השאלה הרבה יותר קשה. כפי שראינו, הרבה פוסקים קבעו שהנצרות אינה עבודה זרה בשבילם אבל היא עבודה זרה בשבילנו. נראה לומר, שעמדה זו מאולצת ובלתי סבירה. אם פולחן מסוים נחשב כעבודה זרה, ואיסור עבודה זרה הוא משבע מצוות בני נח, הרי שפולחן זה אסור

גם על נכרים. אם, מאידך גיסא, פולחן מסוים אינו נחשב כעבודה זרה, אזי גם ליהודים הוא אינו עבודה זרה.¹⁸ לכן נראה שיש להכריע בין עמדת הרמב"ם הרואה בנצרות עבודה זרה לכולם, לבין עמדת המאירי שמפקיעה את הנצרות מגדר זה. הרבה פוסקים אכן הלכו בעקבות הרמב"ם ופסקו שהאמונה הנוצרית הינה בגדר עבודה זרה ושאיסור להיכנס לבית תפילותיהם. למרות זאת, נראה לי שיש מקום להתיר כניסה לכנסייה נוצרית, וזאת מן הטעמים הבאים:

א) בניגוד לדעתו של הרב עובדיה יוסף שהבאנו למעלה – "שאף על פי שבני נח לא נצטוו על השיתוף ולא נשתמשו בכניסה לשם עבודה זרה ממש, מכל מקום הרי התפללו בה לאליל שלהם, והאומר לעבודה זרה אלי אתה והמקבל לאלוה אפילו שלא בפניו נחשב לעובד עבודה זרה" (והשווה גם את חידושי הר"ן בסעיף ה' למעלה) – יש להסכים עם דברי הרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג שכתב:

הנוצרים שבזמננו, אפילו קאטולים, אינם עובדי עבודה זרה במובן המקורי אלא ליבם לשמים... הנה בנוגע לפרוטסטנטים, מכיון שבאופן היותר גרוע אין אמונתם אלא אמונה של שיתוף ואין להם אנדרטות בפולחנם, אלא השתי והערב בלבד [= צלב], וזה ברור שאינו אלא סמל לזכרון ולא נעבד. אבל גם הקאטולים, ידוע לנו שאינם עובדים לאנדרטות בתור אלוהות, אלא בתור הערצה לאישים שהתמונות מציירות... (עמ' 138).

ב) מעשית, יהודים רבים וטובים נוהגים לבקר בכנסיות ולא רואים בזה משום חטא. יש לציין שאף הרב הראשי של אנגליה לשעבר, הרב עמנואל יעקובוביץ, מעיד על עצמו שהוא ביקר בכנסיות, אבל לא בשעת תפילה.¹⁹ ראוי גם לצטט מתוך השאלה לרב עובדיה יוסף ביביע אומר, חלק ב':

מעשה בא לידי כי קונסול ערל אחד מת. ומנהגם להוביל אותו לכנסייה שלהם ואז הכמרים מתפללים עליו שם. ונתבקשתי מהרב הראשי מטעם המלך לייצג אותו, ולהיכנס שם עד גמר הטקס, שיש בזה מפני דרכי שלום. ואמר שכן היו נוהגים כמה רבנים.

ג) אילו היה מתקבל בציבור איסור של כניסה לכנסיות היה הדבר גורם בלי ספק לפגיעה ביחסים בין יהודים ונוצרים. בעולמנו הפתוח יש ליהודים יחסי עבודה ושכנות עם נוצרים. נציגים ושגרירים מישראל נמצאים בכל ארצות תבל ובכללן הרבה ארצות נוצריות. מנהיגי קהילות יהודיות שומרים על קשרים טובים ופועלים בשיתוף פעולה עם מנהיגי הקהילות הנוצריות בתחומים חשובים רבים. הימנעות כוללת מצד יהודים לבוא לכנסייה לכבוד חתונה, הלוייה וטקסים אחרים תעורר איבה²⁰ ותפגע ביחסים הטובים ובשיתוף הפעולה החשובים לכלונו. נכון הדבר שלעם היהודי חשבון ארוך עם הנצרות, כפי שכתב הרב חיים דוד הלוי. אך הדרך

הטובה ביותר להילחם נגד אנטישמיות נוצרית בימינו היא על ידי בניית יחסים טובים, שיתוף פעולה והבנה.

ד) נראה שבמחלוקת בין הרמב"ם, הרואה בנצרות עבודה זרה, לבין המאירי, הכולל אותה בקטגוריה של "האומות הגדורות בדרכי הדתות", יש ויכוח עקרוני על הגדרתה של עבודה זרה. הרמב"ם מגדיר עבודה זרה הגדרה פילוסופית: עבודה זרה היא לדידו הבנה מוטעית של מהותו של האל האחד, והרי הנוצרים מאמינים שכל אחד מחלקי השילוש הוא הוא הבורא האחד. הרמב"ם שפט אותם לחומרא כיוון שאמונתם מנוגדת לכל הגיון רציונלי (ראה מורה נבוכים חלק א', פרק נ' שהובא לעיל). על פי ההגיון הקר, שלושה אינם יכולים להיות אחד ולכן הנוצרים מאמינים באלים רבים. המאירי לעומת זאת, מגדיר עבודה זרה בעיקר במישור ההתנהגותי-המוסרי. כיוון שהנוצרים שבימיו היו שומרי חוק ומשפט הוא הפקיע אותם מכלל עובדי עבודה זרה. הדבר שקובע לגבינו איננו **מחשבה** נכונה כי אם **התנהגות** ראויה.

איזו גישה מתאימה לאימוץ על ידינו? האם ראוי לשפוט את אמונת השילוש הנוצרית לפי הקריטריונים הפילוסופיים הטהורים של הרמב"ם? אם נעשה כך, יתכן שנצטרך לפסול כעבודה זרה מנהגים קבליים המזכירים את עשר הספירות. הריב"ש (1326-1408) מדווח ש"כבר שמעתי אחד מן המתפלסים מספר בגנות המקובלים והיה אומר העובדי גלילים מאמיני השילוש והמקובלים מאמיני העשירות" (שו"ת הריב"ש, סי' קנ"ז). מבחינת הפילוסופים אלו ואלו עובדי עבודה זרה הם. הרב אליהו דלמדיגו (1460-1497) כתב בספרו בחינת הדת (מהד' רוס, עמ' 91): "יש מהם אומרים כי עשר ספירות הן האלהות בעצמו... **וזאת הדעת כפירה בדת**". וכן נאמר בדברי הפולמוס הבאים מהמאה הי"ז:

והיא [= הקבלה] המצאה. יתפארו בה לדעת היאך האציל ממנו הקב"ה עולמו, והיאך הוא משפיע בו, ומדותיו, והנהגתו, עם **גודל הכפירה, בשומם בו ריבוי, וגשמיות, והתפעלות – מה שלא יאומן יותר מן הנוצרים**...²¹

אכן, מבחינה לוגית קשה לפסול אמונה אחת מבלי לפסול את האחרת. לגישה של המאירי, מצד שני, סימוכין רבים בתורה. הרבה מן החוקים הקשים נגד עובדי עבודה זרה מלווים בתיאורי המנהגים הבלתי מוסריים שלהם. אנחנו אף מוצאים כי נכרים שאינם מקבלים דת ישראל אך מתנהגים על פי כללי הצדק והמוסר נקראים "יראי אלהים". וכן הסביר הרב חיים דוד הלוי (עשה לך רב, כרך ט', עמ' ע') את טעם החוקים הקשים נגד עובדי עבודה זרה באמרו:

שאינן רשעי עולם גדולים מעובדי עבודה זרה, שכל דרכיהם תועבות כמבואר במקראות במקומות רבים... כי אין ספק שעבודת האלילים הקדומה גבלה גם במעשי זימה ותועבה כידוע.

נראה, איפוא, שבמחלוקת זו בין הרמב"ם לבין המאירי נכון יהיה ללכת בעקבות המאירי. ואין לומר שהוא דעת יחיד שהרי, כפי שהראינו, פוסקים רבים הפקיעו את הנצרות מכלל עבודה זרה.

ה) יש סיבות חינוכיות חיוביות אף לעודד ביקורים בכנסיות ובמסגדים ובמיוחד כאן בארץ. אנחנו חיים בארץ שהיא קדושה לשלוש הדתות המונותאיסטיות ושחיים בתוכה בני כל הדתות. הסכנה שחוסר סובלנות דתית יכולה להביא לאלימות, ברורה, והאחריות על היחס של היהודים לבני הדתות האחרות מוטלת עלינו. די להזכיר את הדוגמאות של שריפת הכנסיה הבפטיסטית בירושלים או הפצת הכרוז בחברון המציג את מוחמד כחזיר. למרות שהדוגמאות קיצוניות, הן מלמדות על חובתנו ללמד ולחנך לכך שבני הדתות המונותאיסטיות עובדים אותו אל אחד – למרות ההבדלים החשובים – ושעלינו לכבד זה את זה בסובלנות ובהבנה.

בימי הביניים התקיימו הדתות במתח ובתחרות זו עם זו. במסגרת זו, מובן היה הרצון והצורך של היהודים להתרחק ולהתבודד. היום עלינו להכיר בכך שהסכנה המרכזית המאיימת על האמונה היהודית בחברה הישראלית איננה הנצרות או האיסלאם כי אם החילוניות הקיצונית; ודווקא במסגרת הצורך לחנך לאמונה דתית אנו יכולים להיעזר בדתות האחרות. באמצעות ביקורים בכנסיות ובמסגדים אנו יכולים להראות לחניכים שלנו עד כמה האמונה הדתית מושרשת בלב האדם ועד כמה החוויה הדתית אוניברסלית; תוך כדי כך ניתן גם לעמוד על ההבדלים החשובים בין הדתות ולהדגיש את מעלותיה הברורות של היהדות. מן הראוי לערוך את הביקור לאחר הכנה ולימוד. לפני הביקור בכנסיות ובמסגדים אנו ממליצים: (א) לבקר בבתי כנסת שונים; (ב) ללמוד תשובה זו; (ג) ללמד טקסטים של תפילה משלוש הדתות; (ד) ללמד על המטרות השונות של המבנים השונים.

ו) הפוסקים הרבים שהתירו כניסה למסגד אינם מבחינים בין שעת תפילה לזמן שאין שם תפילה. ואכן, אם אין כאן עבודה זרה, אין שום איסור להיות נוכח בשעת התפילה. ואם גם הנצרות איננה עבודה זרה, אזי גם לגבי כנסיה אין לכאורה איסור להיות נוכח בזמן תפילה. למרות זאת, חברי ועד ההלכה חלוקים לגבי הנוכחות בכנסיה בשעת תפילה והענין גם משתנה לאור הנסיבות.²² לכן יש להתייעץ עם רב מסורתי לפני הביקור המתוכנן ולדון בכל מקרה לגופו.

הרב דוד פרנקל
כ"ד בסיון תשנ"ז
בהסכמת כל חברי הוועד

הערות

- * תודתי נתונה לרב דוד גולינקין שהיפנה אותי לרוב הספרות ששימשה אותי בכתיבת תשובה זו.
1. ר' נסים אשכנזי הרשום ברשימת הספרות בסוף. ההפניות לעיל ולהלן מתייחסות לאותה רשימה.
  2. על פי משנה תורה על פי דפוס קושטא רס"ט ושנויי נוסחאות מתוך כתבי יד, ירושלים, תשכ"ד, עמ' רס"ה.
  3. אבל אין הוכחה מהטקסט שהוא אכן מתייחס לכנסיה בימיו.
  4. ראה ההערה הקודמת.
  5. לתיאור של הקאבה ושל האבן השחורה ראה H.A.R. Gibbs and J.H. Kramers, eds., *Shorter Encyclopedia of Islam*, Leiden and New York, 1953, pp. 191-198.]
  6. לדיון מעניין בנושא זה, ראה מאמרו של שפירו.
  7. לפי המהדיר, כוונת המאירי לר"י מיגאש שחי בספרד (1077-1141).
  8. ראה שפירו, עמ' 335. [לאיגרת עצמה, ראה אגרות הרמב"ם, מהד' מרדכי דב רבינוביץ, ירושלים, תשמ"ז, עמ' ט"ו-ס"ח].
  9. לשני מקורות נוספים שאולי מתייחסים לנוצרים כאל עובדי עבודה זרה ראה א"א אורבך, מעולמם של חכמים, ירושלים, תשמ"ח, עמ' 103 והספרות הרשומה שם בהערה 38, ועמ' 165-166.
  10. כך בכ"י מינכן ובכ"י ספרדי שנכתב בשנת 1290. ראה דקדוקי סופרים לעבודה זרה ז' ע"ב, אות כ' ומסכת עבודה זרה כ"י בית המדרש לרבנים בניוירוק, מהד' אברמסון, ניוירוק, תשי"ז, עמ' 13, שורה ה'. [מימרא זו מופיעה גם בדף ו' ע"א וגם שם הגירסא המקורית היתה "נוצרים" או "נוצרי" – ראה דק"ס על אתר, אות ה' ואברמסון, עמ' 10, שורה י"ט].
  11. כך במהדורת שבתי פנקל ע"פ כתבי יד ודפוסים ישנים, ירושלים-בני ברק, תשמ"ו. בדפוסים הרגילים כתוב: "אבל אותם העובדים עבודה זרה סתם יינם אסור בהנייה".
  12. כ"ץ, בין יהודים וגוים, עמ' 44-45 וכ"ץ, "שלשה משפטים", עמ' 284-285.
  13. והשווה רמב"ם, ספר המצוות, עשין ז', להגדרה אחרת של השיתוף.
  14. ראה כ"ץ, "המאירי" והספרות הרשומה שם.
  15. כ"ץ, "שלשה משפטים", עמ' 277-289.
  16. ועיין גם ברמ"א ביוורה דעה קנ"א:א'.
  17. לניתוח יסודי של תשובתו של הרב הורוויץ ראה David Ellenson, *Tradition in Transition*, Lanham, Maryland, 1989, pp. 143-159.

- 18]. מאידך, ניתן לטעון שהחילוק כן סביר. אם גוי חילל שבת זה לא חטא; אם יהודי חילל שבת זה כן חטא. והוא הדין בנושא שלנו].
- 19]. ישראל (עמנואל) יעקובוביץ: הרב הלורד, שיחות עם מיכאל ששר, ירושלים, 1996, עמ' 122.
- 20]. וזהו מושג הלכתי. ראה אנציקלופדיה תלמודית, ערך "איבה", כרך א', טורים תצ"ב-תצ"ג].
- 21]. Moshe Idel in: I. Twersky and B. Septimus, eds., *Jewish Thought in the Seventeenth Century*, Cambridge, 1986, p. 163.
- 22]. לדוגמא, אולי מותר לרב המשתתף בכנס בינדתי ואסור לחניכים צעירים בלי רקע יהודי חזק].

ספרות

א) על האיסלאם והכניסה למסגדים

- ר' נסים אברהם אשכנזי, שו"ת מעשה אברהם, איזמיר, תרט"ו, סימן כ"ה (המצוטט אצל יביע אומר, חלק ז', עמ' רכ"ח)
- ר' חיים דוד הלוי, עשה לך רב, חלק א', סימן נ"ט, עמ' קע"ט; חלק ט', סימן י"ג
- ר' יצחק אייזיק הלוי הרצוג, שנה בשנה, תשמ"ו, עמ' 136-140
- ר' אליעזר וולדינברג, שו"ת ציץ אליעזר, חלק י"ד, סימן צ"א
- ר' עובדיה יוסף, שו"ת יביע אומר, חלק ז', חלק יורה דעה, סימן י"ב
- ר' ישעיהו שפירא, צידה לדרך: מדריך הלכתי שימושי לשליח ולנוסע לחו"ל, אלון שבות, תשמ"ו, עמ' 274

ב) על הנצרות והכניסה לכנסיות

- ר' יהודה אסאד, יהודה יעלה, יורה דעה, סימן ק"ע
- R. Elliot Dorff, "The Use of Synagogues by Christian Groups", — דורף
CJLS, March 1990, 40 pp.
- ר' מרדכי הלוי הורוויץ, שו"ת מטה לוי, ירושלים, תשל"ט, חלק יורה דעה, סימן כ"ח
- ר' חיים דוד הלוי, עשה לך רב, חלק א', סימן נ"ט; חלק ד', סימן נ"ג; וחלק ט', סימן ל', עמ' ס"ג-ס"ז
- ר' יצחק אייזיק הלוי הרצוג הנ"ל
- ר' אליעזר וולדינברג הנ"ל

הרב דוד פרנקל

ר' עובדיה יוסף, שו"ת יחווה דעת, חלק ד', סימן מ"ה; שו"ת יביע אומר, חלק ב',
חלק יורה דעה, סימן י"א; וחלק ז', חלק יורה דעה, סימן י"ב
ר' אפרים כהן, שו"ת שער אפרים, סימן כ"ד
ר' יונה לנדסופר, שו"ת מעיל צדקה, סימן כ"ב
ר' יעקב עמדון, שאלת יעב"ץ, חלק א', סימן מ"א
ר' משה פיינשטיין, אגרות משה, יורה דעה, חלק ג', סימן קכ"ט, סעיף ו', עמ' שצ"ב
ר' חיים פלאג'י, שו"ת חיים ביד, סימן כ"ו
R. Solomon Freehof, *Reform Responsa*, 1960, No. 25 – פריהוף

ג) מחקרים

R. Louis Jacobs, "Attitudes Towards Christianity in the – ג'ייקובס
Halakhah", in: Ze'ev Falk, ed., *Gevuroth Haromah*, Jerusalem, 1987, pp.
XVII-XXXI
יהושע הורוביץ, "יחסו של מהר"ם מרוטנברג לשאינם יהודים", סיני קי"ב (תשנ"ג),
עמ' כ"ה-ל"ד
יעקב כ"ץ, בין יהודים לגוים, ירושלים, תשל"ז
יעקב כ"ץ, "עוד על 'סובלנותו הדתית של ר' מנחם המאירי'", הלכה וקבלה,
ירושלים, תשמ"ד, עמ' 310-307
יעקב כ"ץ, "שלשה משפטים אפולוגטיים בגלגוליהם", הלכה וקבלה הנ"ל, עמ'
289-277
Marc Shapiro, "Islam and the Halakhah", *Judaism* 42/3 (Summer – שפירו
1993), pp. 332-343